

Cahier

NIEUWE INVALSHOEKEN VOOR LANDBOUW EN BELEID

Verslag van acht visies op transitie in landbouw en voeding

2014

Vlaamse overheid | Beleidsdomein Landbouw en Visserij

NIEUWE INVALSHOEKEN VOOR LANDBOUW EN BELEID

VERSLAG VAN ACHT VISIES OP
TRANSITIE IN LANDBOUW EN
VOEDING

CAHIER

Entiteit: Departement Landbouw en Visserij

Afdeling: Monitoring en Studie

Auteur: Linn Dumez, Dirk Vervloet, Kris Roels, Eva Van Buggenhout, Tom Van Bogaert, Dirk Van Gijseghem

Datum: 6/01/2014

COLOFON

Samenstelling

Entiteit: Departement Landbouw en Visserij
Afdeling: Monitoring en Studie

Verantwoordelijke uitgever

Jules Van Liefveringe

Depotnummer

D/2014/3241/006

Druk

Vlaamse overheid

Voor bijkomende exemplaren neemt u contact op met

Afdeling Monitoring en Studie
Koning Albert II-laan 35 bus 40
1030 Brussel
Tel. 02 552 78 20 | Fax 02 552 78 71 | ams@lv.vlaanderen.be

Vermenigvuldiging en/of overname van gegevens zijn toegestaan mits de bron expliciet vermeld wordt:

Dumez L., Vervloet D., Roels K., Van Bogaert T., Van Bugghenhout E. & Van Gijsegem D. (2014) *Nieuwe invalshoeken voor landbouw en beleid. Verslag van acht visies op transitie in landbouw en voeding. Cahier*, Departement Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.

INHOUD

Voorwoord	1
Voorstelling sprekers	3
1. Wat is transitie?	7
2. Transitie in de economie	11
3. Transitie in de landbouw	14
4. Transitie bij de consument	19
5. Transitie in de keten	23
6. Transitie bij de overheid	28
Afkortingen	33

VOORWOORD

Met de TransEATiesessies die we de voorbije twee jaar organiseerden, hebben we getracht om het denken over transitie binnen de Vlaamse overheid ingang te doen vinden en na te gaan hoe dit concept een rol kan spelen voor landbouw en voeding. De opzet was:

- het transitieconcept te verduidelijken door er samen over na te denken;
- dit concept te vertalen naar landbouw en voeding;
- zorgen voor eye-openers door onderwerpen en sprekers van buiten de "klassieke" sector te presenteren;
- met "nichespelers" - een belangrijk aspect binnen het transitiedenken - vanuit de overheid een gesprek aan te gaan.

De achtergrond van deze TransEATiesessies was drievoudig. Eerst en vooral was er de opmaak van het Landbouwrapport 2012, dat volledig gewijd is aan de duurzaamheid van de Vlaamse land- en tuinbouw. Het hoofdstuk '10. Transitie, meer dan innovatie' geeft aan dat het streven naar duurzaamheid een nodige, maar niet voldoende voorwaarde is om de duurzaamheid van het landbouw en voedingssysteem op lange termijn te verzekeren. Als studiedienst vormde het een uitdaging om met deze (systeem)analyse aan de slag te gaan.

Parallel hiermee liep het pretransitieproject 'The New Frontier', dat we vanuit de afdeling mee ondersteunden en waar nieuwe ideeën

over de landbouw naar voren kwamen. In dit project kwamen landbouwers, voedingsbedrijven, belangenorganisaties en de overheid samen om een richtinggevend kader op te stellen dat een toetsingskader kan bieden voor een toekomstig landbouw- en voedingsstelsel.

Ten slotte wensten we de nieuwe inzichten die we op verschillende plaatsen verwierven te delen met collega-ambtenaren. De TransEATiesessies kaderden volledig in de organisatie van Leren in Netwerk, een kennisdelingsinitiatief binnen het Departement Landbouw en Visserij.

In dit cahier brengen we de boodschappen van de verschillende sprekers samen. Het cahier is een weergave van de bijdragen van de sprekers zelf, zonder verdere beoordeling en zonder verwijzing naar de interactieve discussies met de deelnemers.

We starten met een toelichting van het concept transitie (hoofdstuk 1). Vervolgens kijken we vanuit vijf verschillende invalshoeken naar transitie in het landbouw- en voedingsstelsel: transitie in de economie (hoofdstuk 2), transitie in de landbouw (hoofdstuk 3), transitie bij de consument (hoofdstuk 4), transitie in de keten (hoofdstuk 5) en transitie bij de overheid (hoofdstuk 6).

We hopen dat de TransEATiesessies u geprikkeld hebben en dat dit cahier kan bijdragen om bijkomende inspiratie op te doen. We danken de sprekers en de deelnemers voor hun inbreng en enthousiasme tijdens acht boeiende sessies en staan open voor bijkomende vragen en opmerkingen.

Linn Dumez, Dirk Vervloet, Kris Roels, Eva Van Buggenhout, Tom Van Bogaert, Dirk Van Gijsegem

VOORSTELLING SPREKERS

Hans Bruyninckx

Hans Bruyninckx werkte als professor aan de Faculteit Sociale Wetenschappen van de KU Leuven. Hij was algemeen directeur van het HIVA (Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving van de KU Leuven) en coördinator van het steunpunt Transities voor Duurzame Ontwikkeling (TRADO). Sinds juni 2013 staat hij aan het hoofd van het European Environmental Agency. Bruyninckx ging dieper in op de rol van de overheid in maatschappelijke (duurzaamheids)transities.

Dirk Carrez

Dirk Carrez is oprichter en directeur van Clever Consult bvba, een adviesbureau gespecialiseerd in alle aspecten van de bio-economie, zoals beleid, strategie en business development. Carrez staat tevens aan het hoofd van het Biobased Industries Consortium, dat de industrie vertegenwoordigt in het publiek-private partnerschap Biobased Industries Initiative met de Europese Commissie. Carrez ging dieper in op het Europese beleid rond bio-economie.

Olivier De Schutter

Professor Olivier De Schutter is speciaal rapporteur van de Verenigde Naties over het recht op voedsel. Hij is werkzaam aan de Universit  catholique de Louvain. De Schutter presenteerde ons het concept agro-ecologie.

Sofie Dobbelaere

Sofie Dobbelaere is dagelijks bestuurder van Ghent Bio-Energy Valley en werkt als technologisch adviseur industriële biotechnologie aan de Universiteit Gent. Via die twee functies is ze ook betrokken bij CINBIOS, de Cluster voor Industriële Biotechnologie. Met een voorstelling van Ghent Bio-Economy Valley gaf Dobbelaere ons inzicht in de bio-economie in de praktijk.

Peter Tom Jones

Dr. Peter Tom Jones werkt aan de KU Leuven. Hij is bovendien een van de pioniers van plan-C, de Vlaamse transitiearena voor een duurzaam materialenbeheer, en sinds 2012 is hij voorzitter van i-Cleantech vzw. Jones bracht ons de beginselen van transitie bij en gaf aan hoe transitie er op vlak van landbouw en voeding in de praktijk kan uitzien.

Dorien Knockaert

Dorien Knockaert is journaliste bij De Standaard en houdt zich bezig met de thema's landbouw en voeding met een focus op duurzaamheid. Ze is tevens auteur van het boek *Goed eten*. Knockaert vertelde over haar persoonlijke zoektocht naar een bewuste, eerlijke en duurzame keuken en de rol van consument en producent daarin.

Tobias Leenaert

Tobias Leenaert is oprichter en directeur van EVA vzw (Ethisch Vegetarisch Alternatief). Hij stelde ons zijn visie op duurzame consumptie voor en overliep wat er nodig is om tot een dergelijk consumptiepatroon te komen.

Eva Van Buggenhout

Eva Van Buggenhout is lid van de Vlaamse interdepartementale werkgroep Bio-economie en voor het Departement Landbouw en Visserij aanspreekpunt over het thema bio-economie. Ze stelde ons de Vlaamse strategie voor een duurzame en competitieve bio-economie voor.

Patrick Van Damme

Professor Van Damme werkt aan de Faculteit Bio-ingenieurswetenschappen van de Universiteit Gent en is voorzitter van het Centrum voor Duurzame Ontwikkeling van de Universiteit Gent. Professor Van Damme gaf een overzicht van verschillende landbouwmodellen wereldwijd, in verleden, heden en toekomst, en beoordeelde de duurzaamheid van die teeltsystemen.

Bavo Verwimp

Bavo Verwimp is actief bij Wervel, de werkgroep rechtvaardige en verantwoorde landbouw. Sinds 2008 heeft hij zelf een gemengd bio-bedrijf, dat bijna uitsluitend op de rechtstreekse verkoop is gericht. Verwimp werkt daarnaast als landbouweconoom bij de Vlaamse Landmaatschappij. Als lid van Wervel en bioboer stelde hij ons het concept ecologische economie voor.

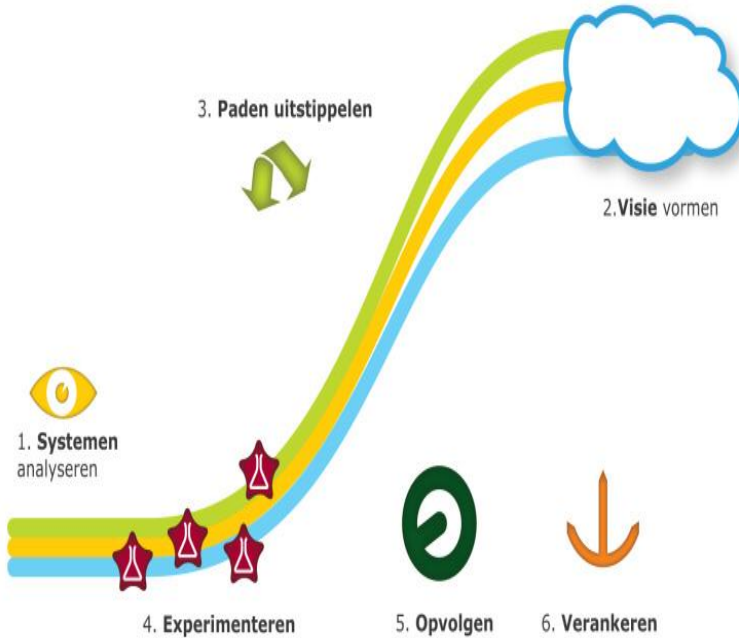
1. WAT IS TRANSITIE?

Transitie moet aangepakt worden op het gehele systeem, op alle domeinen tegelijkertijd, met oog voor sociale effecten en de veerkracht van het systeem. Denk daarbij aan wonen, mobiliteit, energie, materialen en cultuur. Op vlak van landbouw en voeding is een samenspel van beleid, consumenten, producenten en industrie belangrijk. (Peter Tom Jones)

Peter Tom Jones stelt klaar en duidelijk dat *business as usual* geen optie meer is. De voorraad niet-hernieuwbare grondstoffen (bijvoorbeeld kritische metalen) daalt, de CO₂-concentratie stijgt. We hebben nood aan een radicale omslag naar een materiaalefficiënte en lagekoolstofeconomie, aan een transitie dus. Daarbij dient de economie gezien te worden als een deelsysteem van het ecosysteem aarde.

Om tot een transitie te komen moet er eerst een 'leitbild' worden vooropgesteld, een gedeeld en enthousiasmerend streefbeeld. Daarna moeten de wegen worden uitgestippeld die tot dat streefbeeld zullen leiden. Vervolgens kunnen transitie-experimenten worden opgezet als eerste stappen richting het streefbeeld.

Figuur: Van systeemanalyse naar streefbeeld via transitiepaden en experimenten

Transitie moet zowel van bovenaf als van onderuit worden aangestuurd, en heeft initiatiefnemers nodig zowel bij overheden, als bij industrie, kennisinstellingen en burger(organisatie)s. "Zonder proactieve overheden komen er geen transitie's", zo stelde Jones. Vandaag zijn het vooral lokale overheden die initiatieven ontwikkelen. Voorbeelden zijn de ambitie van de provincie Limburg om in 2020 CO₂-neutraal te zijn en het streven naar klimaatneutraliteit van de stad Leuven. Op Europese schaal is er het *EU Covenant of Mayors*, dat door verschillende Vlaamse steden ondertekend is en waarmee gestreefd wordt naar een reductie van de CO₂-uitstoot. Tom Jones ziet trouwens een groot potentieel op niveau van de steden. Ze bieden veel mogelijkheden voor duurzame

vormen van wonen, energieverbruik en mobiliteit. Ook stadslandbouw heeft hierin zijn plaats.

Jones pleit ervoor om transitie aan te pakken op het gehele systeem, op alle domeinen tegelijkertijd, met oog voor sociale effecten en de veerkracht van het systeem. Denk daarbij aan wonen, mobiliteit, energie, materialen, cultuur en dus ook landbouw en voeding. Door het geheel aan te pakken, kunnen we vermijden dat winst op één vlak teniet wordt gedaan op een ander.

Er zijn verschillende manieren denkbaar om (een deel van) het streefbeeld te realiseren. Men kan gebruik maken van technologie, focussen op het sluiten van energie- en materialenkringlopen, inzetten op recyclen en hergebruiken, aanbieden van diensten eerder dan producten, aansturen op gedragsveranderingen, etc.

Op vlak van landbouw en voeding is een samenspel van beleid, consumenten, producenten en industrie belangrijk. Aan aanbodzijde pleit Jones voor een heroriëntatie van de landbouw, de landbouwwetenschap en –technologie, naar een agro-ecologisch model (zie ook verder). Landbouwers kunnen andere vormen van productie, verwerking en afzet uitproberen, zoals hoeveeverkoop, coöperatieven, inspelen op de band met de consument,... Men zou ook kunnen nadenken over zogenaamde ecoclusters, die landbouwbedrijven combineren met bedrijven uit andere sectoren, zoals de energiesector. Anderzijds moet aan de vraagzijde de vleesconsumptie verminderen ten voordele van de consumptie van plantaardige eiwitten, biologische en seizoensgebonden producten. Consumenten kunnen met hun vraag immers ook de productie aansturen in de gewenste richting. De overheid ten slotte kan via wetgeving bepaalde zaken opleggen. Daarnaast kan ze door middel van doelgerichte subsidies incentives geven aan de sector. En ze dient ook aandacht te hebben voor begeleiding en ondersteuning van producenten die innovaties willen invoeren en transitie-experimenten willen uitvoeren.

Maar eerst en vooral moet een grondige probleemanalyse gebeuren en een gedragen toekomstvisie worden opgesteld. En daarin is nog een lange weg te gaan, aldus Jones.

Meer weten?

www.petertomjones.be

www.milieurapport.be/nl/publicaties/mira-topicrapport-2012/

www.vlaanderen.be/landbouw/lara (hoofdstuk LARA 2012:
Transitie, meer dan innovatie)

2. TRANSITIE IN DE ECONOMIE

De ecologische economie aanvaardt de grenzen van de ecologische draagkracht van de aarde als kader en streeft naar eerlijke prijzen voor de boer. In dat model moeten er drie stappen gezet worden: bepaling van een duurzame schaal waarop de economie georganiseerd kan worden, een rechtvaardige welvaartsverdeling en een efficiënte aanwending van de schaarse middelen. (Bavo Verwimp)

Bavo Verwimp start zijn betoog met te erkennen dat het Europese landbouwbeleid al veel van zijn doelstellingen heeft bereikt. Honger is in Europa beperkt, voedsel betaalbaar en de productiviteit van de landbouw hoog. En hoewel er nog een lange weg te gaan is, zijn er ook op milieuvlak al heel wat inspanningen geleverd. Toch blijft de rendabiliteit van de landbouw laag. Verhoging van de vergoeding van arbeid en kapitaal in de landbouw is noodzakelijk. Daarop is al ingezet door verhoging van de productiviteit en verlaging van de kosten, maar beide strategieën kennen hun grenzen. Wervel, en dus ook Verwimp, pleit al jaren voor een rechtvaardig inkomen voor landbouwers door eerlijke producentenprijzen. Alleen met eerlijke prijzen voor de boer kunnen we immers evolueren naar een landbouw die ook ecologisch verantwoord is. Er bestaan verschillende initiatieven van boeren die proberen te ontsnappen aan de valkuilen van de huidige economie en die daar vaak ook in slagen, zoals rechtstreekse verkoop, inkomensdiversificatie of

community supported agriculture (CSA). Toch kunnen dergelijke alternatieven niet de oplossing zijn voor de gehele landbouwsector. Verwimp breekt daarom een lans voor de transitie naar een ander landbouweconomisch model: de ecologische economie, als fundament voor een duurzame landbouw.

De ecologische economie aanvaardt de grenzen van de ecologische draagkracht van de aarde als kader. Economische en fysieke groei zijn dus beperkt tot de grenzen van het ecosysteem aarde. Het alternatieve model waarvoor de ecologische economie staat, is een economie die niet alleen borg staat voor duurzame productie, maar ook voor een rechtvaardige verdeling van de welvaart. Want wie ervan uitgaat dat economische groei beperkt is, moet ook bekijken hoe de koek tussen de verschillende actoren verdeeld kan worden. Daartoe moeten er in het ecologische economiemodel drie stappen gezet worden: bepaling van een duurzame schaal waarop de economie georganiseerd kan worden, een rechtvaardige welvaartsverdeling en een efficiënte aanwending van de schaarse goederen.

Figuur: Economische groei binnen de grenzen van het ecosysteem

In de eerste stap moet het duurzame schaalniveau voor landbouw en voedingsproductie bepaald worden. Het productieniveau wordt hiermee vastgelegd (productiebeheersing). De tweede stap bestaat erin die productie op een rechtvaardige manier te verdelen tussen producenten, landen en regio's, via productierechten, quota of andere systemen. Ook grond en grondrechten moeten billijk verdeeld worden. Het is aan een sterke en efficiënte overheid om die verdeling met een minimum aan transactiekosten door te voeren. Pas in de derde stap komt de efficiënte aanwending van beschikbare grondstoffen en middelen aan de orde – in tegenstelling tot de gangbare economie, waar dit thema voorop staat.

De ecologische economie gaat dus ook uit van een efficiënte aanwending van middelen, maar voert eerst een beperking in op het gebruik van die middelen. Binnen de eerste twee voorwaarden (beperking van de productie en rechtvaardige verdeling) is de landbouwer vrij om zelf te bepalen hoe hij dat efficiënt produceren aanpakt en welke schaal hij voor zijn bedrijf optimaal acht. Bovenop dit driestapssysteem moeten de principes van fair trade en minimumprijzen ervoor zorgen dat de boeren een eerlijke prijs krijgen voor hun producten.

Dit ecologische economiemodel voor de landbouw zal enkel werken als het op wereldschaal wordt toegepast. Daarbij is het principe van voedselsoevereiniteit belangrijk, waarmee landen of regio's een zekere autonomie hebben om hun eigen productie te organiseren en indien nodig ook hun grenzen af te schermen.

Meer weten?

Verwimp B., *Andere landbouw? Andere economie! Ecologische economie als fundament voor een duurzame landbouw*, Wervel, 2012. <http://www.wervel.be/downloads/ecolecon2012.pdf>

www.dekijfelaar.be

3. TRANSITIE IN DE LANDBOUW

De draagkracht van het ecosysteem aarde staat onder druk, en daar speelt ons intensieve landbouw- en voedingssysteem een rol in. De kern van agro-ecologie is dat de principes van natuurlijke processen worden toegepast op de landbouw en landbouw dus niet los staat van zijn omgeving, maar er integendeel mee geïntegreerd is. Agro-ecologie is veerkrachtig en cyclisch, produceert zijn eigen inputs en gebruikt zijn eigen afvalstoffen. (Olivier De Schutter)

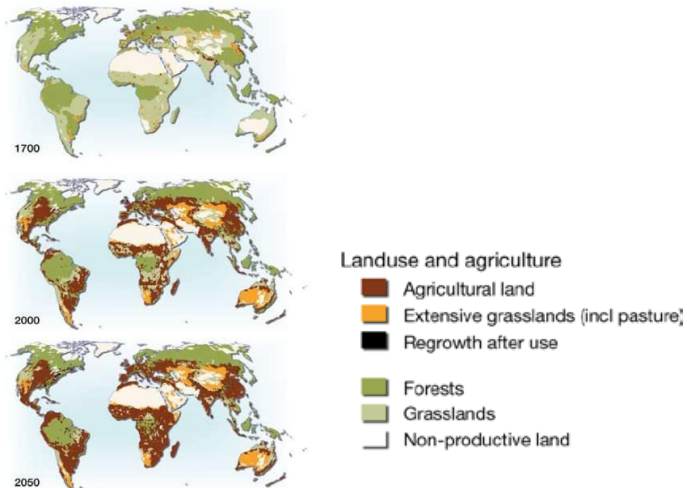
In de landbouw is er een algemene tendens naar steeds minder diversiteit, meer uniformiteit en verschraving en vervuiling. Om onze voedselvoorziening weer biodiverser en duurzamer te maken, is er nood aan de (her)introductie van soorten, variëteiten en teeltsystemen en aan een holistische benadering van de landbouw met oog voor integratie van soorten en omgevingselementen. (Patrick Van Damme)

Patrick Van Damme en Olivier De Schutter stelden hun visie voor op duurzame landbouw en hoe de transitie daarnaartoe moet verlopen.

Van Damme bouwt zijn betoog op vanuit de historische diversiteit aan teeltsystemen. Hij beoordeelt elk teeltsysteem op zijn biodiversiteit en duurzaamheid. (Agro)biodiversiteit behelst volgens Van Damme de verschillende geteelde soorten (planten, dieren, micro-organismen), de variëteiten of rassen binnen de soorten, en

de wilde verwanten van de geteelde soorten. Op basis van de analyse van de teeltsystemen doet hij enkele aanbevelingen om onze voedselvoorziening biodiverser en duurzamer te maken. Ook De Schutter, vertrekkende vanuit een brede analyse van de huidige wereldvoedselvoorziening, met focus op het recht op voedsel, pleit voor een duurzamere voedselvoorziening.

Figuur: Landgebruik in verleden, heden en toekomst

Van Damme begint zijn verhaal met het jager/verzamelaarssysteem, de semi-nomadische landbouw (waaronder agroforestry), en verbeterde braaklandssystemen, die de facto biodivers en duurzaam zijn. De systemen zijn veelal gericht op zelfvoorziening, ze lassen voldoende lange braakperiodes in voor herstel van de bodemvruchtbaarheid, en maken gebruik van de interacties tussen de organismen en de omgevingselementen. Gaandeweg evolueren we naar permanente landbouw, geïrrigeerde systemen en plantages. Dat betekent steeds minder meerjarige teelten en steeds meer eenjarige teelten, intensievere systemen

met kortere braakperiodes, minder mengteelten en meer chemicaliëngebruik en mechanisatie. De opbrengsten verhogen veelal, maar tegelijk is er een algemene tendens naar steeds minder diversiteit, meer uniformiteit en verschraving en vervuiling. Ook onze voeding wordt steeds uniformer. Zo is 80% van de wereldvoedselvoorziening afkomstig van 20 plantensoorten.

Ook De Schutter ziet verschillende problemen in de sterke intensivering en uniformisering van de hedendaagse landbouwproductie. De draagkracht van het ecosysteem aarde staat onder druk. De grenzen van de klimaatverandering, de stikstofcyclus en de biodiversiteit worden overschreden, en daar speelt ons intensieve landbouw- en voedingssysteem een rol in. Landbouw, ontbossing, voedselverwerking, verpakking, transport gaan gepaard met een belangrijke uitstoot van broeikasgassen. Bovendien leidt het hoge kunstmeststofgebruik tot uitputting van de mineralenvoorraden, tot een hoog energiegebruik voor de productie van de kunstmeststoffen, en tot water- en bodemverontreiniging. Landbouw gebruikt daarenboven zo'n 70% van de wereldwijde zoetwatervoorraad, veelal op een niet-duurzame manier. Grote monoculturen zorgen voor bodemdegradatie en erosie. Bovendien is ons voedselsysteem (met gemechaniseerde productie, hoge verwerkings- en verpakkingsgraden en veel transport) zeer olieafhankelijk, wat tot een sterke link tussen voedsel- en olieprijsen leidt.

Tot slot is er nog steeds veel armoede, vooral op het platteland, maar ook in de steden. Die armoede leidt tot honger en ondervoeding. Alleen de productiviteit verhogen zal deze honger niet kunnen wegwerken. Veel honger is namelijk net het gevolg van het huidige landbouw- en voedingssysteem. Door de strijd om grondstoffen en een gebrek aan toegang tot land, vluchten boeren naar de stad. De sloppenwijken groeien aan en de steden kunnen niet meer instaan voor voldoende voedselvoorziening, waardoor ze afhankelijk worden van goedkope import. Die ondermijnt dan weer de lokale landbouw, waardoor nog meer boeren in de armoede

terechtkomen. Het enkelvoudig streven naar economische groei en productiviteitstoename vormt dus op macroniveau geen prioriteit. We moeten tegelijk rekening houden met andere sociale, economische en ecologische parameters.

Als antwoord op al deze uitdagingen pleit De Schutter voor agro-ecologie. De kern van agro-ecologie is dat de principes van natuurlijke processen worden toegepast op de landbouw en landbouw dus niet los staat van zijn omgeving, maar er integendeel mee geïntegreerd is. Agro-ecologie is veerkrachtig en cyclisch, produceert zijn eigen inputs en gebruikt zijn eigen afvalstoffen. Het is allesbehalve lineair, noch simpel. Agro-ecologie is niet hetzelfde als biologische landbouw; het concept is op verschillende manieren toepasbaar, waaronder bijvoorbeeld ook agroforestry en stadslandbouwsystemen.

Van Damme komt tot een gelijkaardig besluit. Om onze voedselvoorziening weer biodiverser en duurzamer te maken, pleit Van Damme voor de herintroductie van principes van andere teeltsystemen als agrobosbouw, agro-ecologie, mengteelten, etc. Denk daarbij aan de introductie van (nieuwe) soorten en variëteiten en een holistische benadering van de landbouw met oog voor integratie van soorten en omgevingselementen.

De transitie naar een agro-ecologische landbouw is niet vanzelfsprekend, menen zowel De Schutter als Van Damme. Verschillende obstakels staan een transitie nog in de weg. Beide sprekers menen dat de reële sociale en milieukosten van de voedselproductie nog te weinig worden doorgerekend in de voedingsprijzen. Bovendien moeten we af van het idee van moderniseren van de landbouw gelijk is aan industrialiseren, voegt De Schutter toe. Verder moeten landbouwers zekerheid hebben over de toekomst van hun landbouwpercelen. Alleen dan zullen ze bereid zijn te investeren op lange termijn, bijvoorbeeld in de aanleg van boslandbouwsystemen. Ten slotte zijn de huidige markten en de voedingsindustrie niet afgestemd op de agro-ecologische landbouw,

die eerder kleinere hoeveelheden van verscheidene producten voortbrengt.

De aanpak van de transitie dient te gebeuren vanuit multi-levelperspectief. De landbouwers vertrekken het best vanuit niches, stelt Van Damme. Voor nicheproducten krijgen ze vaak wel een goede prijs en zijn ze verzekerd van afzet, zodat ze weer bereid zijn meer te variëren. Daarnaast moet ook worden gekeken naar alternatieve vermarktingskanalen, zoals de korte keten, kleinere verdelers, thuisverkoop. De Schutter gelooft tevens in de bijdrage van lokale (burger)initiatieven, die dan gradueel opgeschaald kunnen worden. In het Noorden denkt hij daarbij onder meer aan stadslandbouw en collectieve landbouwprojecten.

Meer weten?

Agro-ecologie volgens Olivier De Schutter:
www.srfood.org/en/agroecology.

Centrum voor Duurzame Ontwikkeling, UGent: www.cdo.ugent.be.

Bergen D. (2013) *Agro-ecologie – Een nieuwe kijk op landbouw*,
Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie,
Brussel. www.vlaanderen.be/landbouw/studies.

4. TRANSITIE BIJ DE CONSUMENT

Het huidige landbouw- en voedingssysteem zit in een viervoudige crisis rond milieu, voedsel, gezondheid en dieren. Vlees speelt in elk van die crisissen een belangrijke rol. De vraag is niet meer of en waarom we minder vlees moeten eten, maar wel hoe. (Tobias Leenaert)

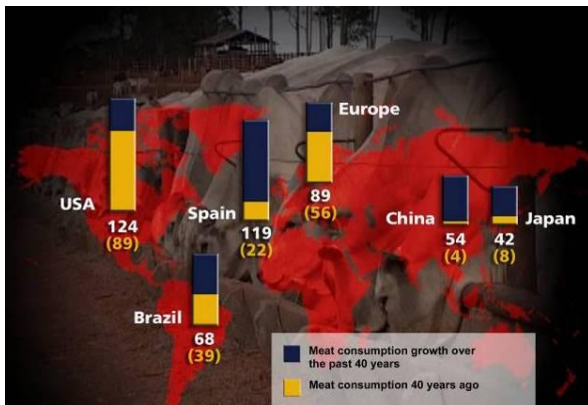
Goed eten betekent voor mij spaarzaam en seizoensgericht eten, plantaardiger consumeren, weten wat je eet, je boer kennen. Het moet ook lekker zijn, want anders blijft het niet duren en is het per definitie niet duurzaam. Een duurzame voedselconsumptie begint bij een goed geïnformeerde consument. (Dorien Knockaert)

“Eating is an act of agriculture”, zo leerde de Amerikaanse schrijver Wendell Berry ons. Daarom focusten de TranseATiedenkers ook op de consument en hoe die met voeding omgaat. Zowel Dorien Knockaert als Tobias Leenaert brachten hun visie op de consumptie van voeding. Knockaerts relaas komt voort uit haar persoonlijke zoektocht naar ‘goed eten’. Leenaerts discours vertrekt vanuit de visie en daaraan gekoppelde missie van EVA vzw.

Leenaert stelt het probleem scherp: een analyse van het huidige landbouw- en voedingssysteem leert dat we in een viervoudige crisis zitten: de milieu-, voedsel-, gezondheids- en dieren crisis. Vlees speelt in elk van die crisissen een belangrijke rol. De

veehouderij heeft effecten op landerosie, klimaatverandering, luchtverontreiniging, waterbeschikbaarheid, watervervuiling, biodiversiteit. Daarnaast is er voor de dierlijke productie een grote hoeveelheid veevoer en water nodig, waarvan een belangrijk deel ook rechtstreeks als voedsel voor de mens zou kunnen dienen. Het is efficiënter om plantaardige producten rechtstreeks te consumeren dan de omweg via het dier te maken, zo stelt Leenaert. Bovendien kan een overmatige vleesconsumptie schadelijk zijn voor de gezondheid. En ten slotte wijst Leenaert op de dierenwelzijnsproblemen die gepaard gaan met de huidige veeteeltpraktijken.

Figuur: Vleesconsumptie nu en 40 jaar geleden

Om die redenen zet EVA vzw in op de productie en consumptie van plantaardige producten, ter vervanging van dierlijke producten. Voor EVA vzw is de vraag niet meer of en waarom we minder vlees moeten eten, maar wel hoe. Minder vlees eten vergt een gedragsverandering, en dat is niet eenvoudig te bewerkstelligen, beseft Leenaert. Voedingspatronen zijn cultureel bepaald en keuzes op vlak van voeding worden als erg persoonlijk ervaren. Ook de voedingslobby speelt een grote rol. Op voedselconsumptie ingrijpen

is dus niet vanzelfsprekend. Toch zijn er verschillende manieren en instrumenten waarmee kan worden ingespeeld op het voedselconsumptiegedrag: sensibilisering, correcte informatie, coherente boodschappen, prijs, aanbod, wetgeving en belastingen. EVA vzw zet volgens Leenaert in op haalbare gedragsveranderingen, geeft geloofwaardige informatie, stoffeert acties met concrete voorbeelden, legt de link met de gezondheid, probeert de consument te overtuigen.

Die aandachtspunten zijn ook voor Knockaert belangrijk. Zij publiceerde eind 2012 het boek *Goed Eten*, waarin ze verslag uitbrengt van haar persoonlijke zoektocht naar een bewuste, eerlijke en duurzame keuken en de rol van consument en producent daarin. Als consument hebben we immers allemaal onze verantwoordelijkheid in de transitie naar een duurzame landbouw en voeding, zo stelt Knockaert. Het advies van Knockaert leunt sterk aan bij Leenaerts discours: eet spaarzaam en seizoensgericht, eet plantaardiger, weet wat je eet en ken je boer. Bovenal moet 'goed' eten ook 'lekker' eten zijn, want anders blijft het niet duren en is het per definitie niet duurzaam.

Met spaarzaamheid doelt Knockaert in de eerste plaats op het bijhouden en verwerken van restjes, in plaats van ze weg te gooien. Zonder andere, ingrijpendere keuzes te moeten maken, kan je op die manier als consument al een substantiële duurzaamheidswinst boeken. Bovendien gaat Knockaert ervan uit dat een spaarzame consument meer respect zal tonen voor het product en de producent, en dus ook eerder bereid zal zijn om een eerlijke prijs te betalen voor landbouwproducten.

Vanwege de inefficiëntie van vleesproductie en de mondiaal steeds toenemende vraag naar vlees, pleit Knockaert ervoor om vaker te kiezen voor plantaardig voedsel. Ook de consumptie van vis en zuivel moet naar beneden. De visserij kampt immers met eigen milieu- en dierenwelzijnsproblemen en de informatie over duurzame vis is vaag, onvolledig of ronduit teleurstellend, aldus Knockaert.

Hetzelfde geldt voor de zuivelproductie, waaraan een hele melkkoe- en kalverketen vast hangt, met eveneens specifieke milieu-, klimaat- en dierenwelzijnsproblemen. Knockaert verwerkte in haar boek een vijftigtal vegetarische recepten, waarmee ze de lezer wil laten ondervinden dat ook plantaardige maaltijden lekker kunnen zijn, dat het een plezier is om ze te koken en te delen met andere mensen. De impact van plantaardige consumptie op landbouw is belangrijk, want door de consumptie van dierlijke producten te verminderen, kunnen volgens Knockaert alle dieren op een verantwoorde manier gekweekt worden, onder andere met lokaal geteeld veevoer.

Naast spaarzaam en plantaardig wil Knockaert de consument ook gezond laten eten. En daarbij moeten we niet enkel denken aan gezond voor ons eigen lichaam, maar wel aan wat gezond is voor consument én producent, voor dier, akker en omgeving.

Ten slotte benadrukt Knockaert het belang van de band tussen consument en producent en wederzijds begrip en respect. Als je de producent van je voeding kent, vergroot je begrip en respect voor diens producten. De transparantie van de korte keten is in dat opzicht een onmiskenbaar voordeel. Ook zelf groenten en kruiden telen, maakt de consument bewuster. Knockaert gaat ervan uit dat een duurzame voedselconsumptie begint bij een goed geïnformeerde consument.

Meer weten?

Ethisch Vegetarisch Alternatief vzw: www.evavzw.be

Blog Dorien Knockaert: <http://jongesla.com>

Knockaert, D. (2012) *Goed eten. Een jaar proeven, koken en zoeken naar een eerlijke keuken*, Bezige Bij, Antwerpen.

5. TRANSITIE IN DE KETEN

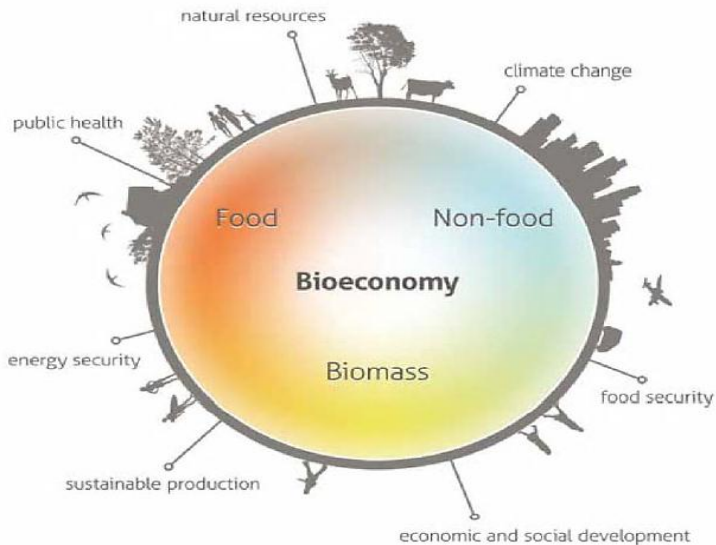
Met 1,5% van de economie en 1,6% van het landbouwareaal staat de bio-economie in Vlaanderen vandaag nog in haar kinderschoenen. Maar de bio-economie biedt opportuniteiten voor de Vlaamse landbouwers. Denk daarbij aan het gebruik van klassieke teelten als suikerbieten en gras, nieuwe teelten zoals miscanthus en munt en het gebruik van nevenstromen zoals mest. We moeten daarbij inzetten op het creëren van meerwaarde, door het uitbouwen van kleinere ketens met kleinere volumes, maar met hoogwaardige toepassingen en gesloten lokale ketens. (Dirk Carrez, Sofie Dobbelaere en Eva Van Buggenhout)

De transitie van de fossielgebaseerde economie naar een bio-economie wordt zowel op Europees als op Vlaams en lokaal niveau ingezet. Dirk Carrez, Eva Van Buggenhout en Sofie Dobbelaere gaven hun visie op de toekomst van de bio-economie en de rol van landbouw daarin.

Een bio-economie is een economie die niet steunt op fossiele grondstoffen, maar op hernieuwbare grondstoffen (biomassa). De bio-economie omvat alle activiteiten die verbonden zijn aan de productie van biomassa, en de verschillende manieren waarop deze biomassa, en de reststromen ervan, vervolgens gebruikt worden, zowel voor energietoepassingen als in de productie van (grond)stoffen en biogebaseerde producten. Wereldwijd maken

vandaag vooral de biobrandstoffen opgang. Zowel in de VS als in Brazilië wordt op grote schaal bio-ethanol geproduceerd, terwijl Europa eerder inzet op biodiesel

Figuur: Schematische voorstelling van de bio-economie

De rol van het beleid in de uitbouw van de bio-economie, bestaat er vooral in te zorgen voor een coherent kader, meent Carrez. Dat kader moet rekening houden met drie schakels: aanbod, vraag en investeringen. Wat het aanbod betreft, moeten de ontwikkeling en de productie van biomassa gestimuleerd worden. Bovendien moeten er standaarden en regels vastgelegd worden voor producenten en producten, en biogebaseerde producten moeten incentives krijgen. Daarnaast zijn er investeringen nodig in onderzoek en ontwikkeling en in pioniersinstallaties, en moeten voordelige leningen en bankgaranties ter beschikking gesteld worden.

In Europa heeft het bio-economiebeleid de laatste jaren stilaan vorm gekregen, licht Carrez toe. De Europese Commissie lanceerde in 2012 een strategie en een actieplan voor de uitbouw van een duurzame bio-economie. Met het actieplan zet de EU in op de ontwikkeling van nieuwe technologieën en processen, de ontwikkeling van markten en een competitieve bio-economiesector, en het aanmoedigen van beleidsmakers en andere stakeholders om meer over de grenzen van de verschillende industriële sectoren heen te werken. Belangrijk, zo stelt Carrez, is om in het beleidskader het cascadesysteem steeds voorop te stellen. Dat houdt in dat biomassa preferentieel zo hoogwaardig mogelijk wordt ingezet, met zoveel mogelijk toegevoegde waarde.

Biomassa moet volgens Van Buggenhout zo lang mogelijk in de productieketen worden gehouden door hergebruik en het opsplitsen in verschillende fracties. Ook met nevenstromen moet efficiënt worden omgesprongen, zoals oogstresten die achterblijven op de akkers. De hamvraag in het biomassaverhaal blijft evenwel hoe we het beschikbare areaal en de beschikbare biomassa zo optimaal mogelijk kunnen inzetten in de verschillende stappen van de cascade, waarbij de productie van voedsel en voeder niet uit het oog verloren mag worden.

In Vlaanderen werden in juli 2013 de strategie en het actieplan voor een duurzame en competitieve bio-economie als mededeling op de Vlaamse regering gebracht, vertelt Van Buggenhout. Vlaanderen kiest daarmee voor de uitbouw van een duurzame bio-economie als een transitiestrategie om een antwoord te bieden op de bedreiging die de uitputting en het gebruik van fossiele grondstoffen met zich meebrengen. Bovendien wil Vlaanderen klaar staan om de grote maatschappelijke uitdagingen zoals bevolkingsgroei, klimaatverandering, toenemende schaarste van andere grondstoffen, druk op ecosystemen en economische ontwikkeling op te vangen. De rol van de overheid zelf bestaat erin te faciliteren en richting te geven aan een duurzame, competitieve bio-economie, licht Van Buggenhout toe. Het blijft wel aan de markt- en andere

actoren zelf om binnen dit kader kansen te detecteren en te grijpen en de bio-economie verder uit te bouwen.

In de Gentse haven sprong men in 2005 al op de kar van de bio-economie: de Ghent Bio-Energy Valley zag er het licht. Het publiek-private partnerschap, waarin naast grote en kleine bedrijven ook onder meer de Universiteit Gent en de stad Gent zijn betrokken, zet in op de ontwikkeling van biogebaseerde industriële activiteiten. In de beginjaren lag de focus op industriële productie van biodiesel en bio-ethanol. Anno 2013 veranderde de naam van de site in Ghent Bio-Economy Valley (GBEV), waarmee men de ambitie benadrukt om de belangrijkste trekker van de bio-economie in Vlaanderen te worden. Het geheim achter het Gentse succesverhaal is volgens Dobbelaere drieledig. Ten eerste vergroot GBEV het publieke bewustzijn rond bio-energie en bio-economie door gerichte informatiecampagnes te organiseren en zo ook nieuwe stakeholders aan te trekken. Ten tweede worden de verschillende actoren letterlijk samengebracht in een cluster, zodat synergieën ontstaan. Ten slotte zet men in op technologische innovatie en het uitbouwen van expertise via onderzoek en ontwikkeling en deelt men die expertise ook met nieuwe bedrijven.

Met 1,5% van de Vlaamse economie, staat de bio-economie in Vlaanderen vandaag nog in haar kinderschoenen. Ook het landbouwareaal dat voor de bio-economie wordt ingezet is met 1,6% nog beperkt. Maar dat de bio-economie kansen biedt voor de Vlaamse landbouw, daar zijn Carrez, Van Buggenhout en Dobbelaere het over eens. Dankzij nieuwe toepassingen van reststromen uit de landbouw en mogelijkheden voor teelten en tussenteelten specifiek gericht op bio-economische toepassingen, creëert de bio-economie opportuniteiten voor de Vlaamse landbouwers. Denk daarbij aan het gebruik van klassieke teelten als suikerbieten en gras, nieuwe teelten zoals miscanthus en munt, en het gebruik van nevenstromen zoals mest. We mogen ons daarbij niet spiegelen aan het Braziliaanse model, waarschuwt Carrez. Dergelijke bulkhoeveelheden kunnen we in Vlaanderen niet

produceren. We moeten daarentegen inzetten op het creëren van meerwaarde, door het uitbouwen van kleinere ketens met kleinere volumes, maar met hoogwaardige toepassingen en gesloten lokale ketens. Voorbeelden van producten die op kleine schaal een hoge toegevoegde waarde kunnen creëren, zijn kleurstoffen en etherische oliën.

Meer weten?

Ghent Bio-Economy Valley: www.qbev.org

Bio Base Europe: www.bbeu.org

Biobased Industries Initiative: <http://bridge2020.eu>

European Bioeconomy: <http://ec.europa.eu/research/bioeconomy>

Meldpunt Vlaamse overheid belemmeringen bio-economie: <http://www.ewi-vlaanderen.be/meldpunt-voor-belemmeringen-BBE%20>

6. TRANSITIE BIJ DE OVERHEID

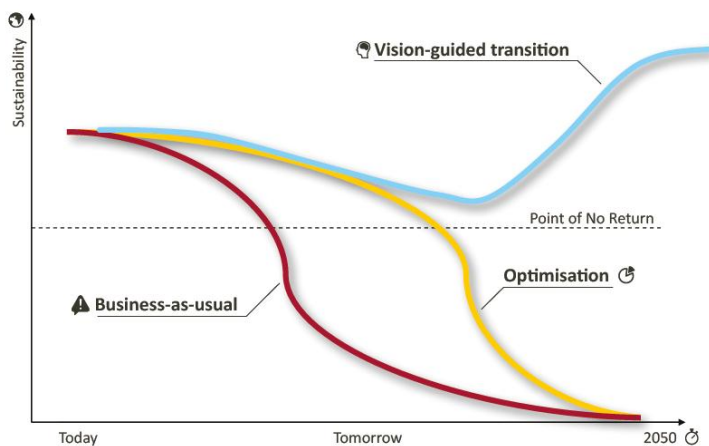
Vlaanderen behoort tot de internationale top op vlak van transitiebeleid, want transitieprocessen maken formeel deel uit van het overheidsbeleid. Maar de gevolgde methodiek is nog te veel een gewone beleidsdynamiek. Processen binnen het middenveld en dynamieken vanuit lokale bottom-upinitiatieven staan grotendeels los van de Vlaamse aanpak. Bovendien komt een aantal transitieprocessen moeilijk van de grond. (Hans Bruyninckx)

Prof. Bruyninckx start met een korte toelichting over systeemdenken, als basis voor duurzaamheidstransities. Voor de aanpak van hardnekkige, maatschappelijke problemen zijn fundamentele veranderingen op systeemniveau noodzakelijk. Het dominante systeem of regime, dat bestaat uit structuren (instituties, infrastructuur, etc), cultuur (dominante beelden, waarden, paradigma's) en werkwijzen (routines, 'normaal' systeemgedrag), is toe aan verandering die verder reikt dan geleidelijk ingevoerde aanpassingen. De overheid is bij alle elementen van het systeem betrokken.

Om tot een systeemverandering te komen is volgens Bruyninckx een grondig inzicht in het huidige systeem noodzakelijk. Volgende vragen moeten we volgens hem durven te stellen: wat zijn de fundamentele dynamieken en de drijvende krachten voor niet-duurzaamheid of niet-effectiviteit? welke kenmerken zou een ander

systeem moeten hebben? wie wil en kan binnen andere denkkaders en handelingspatronen over systeeminnovatie meedenken en handelen? Pas na die vragen komt de vraag naar de rol van de overheid in al deze aspecten en in het management van transitities.

Figuur: Schematische voorstelling maatschappelijke noodzaak van transitities

Voor Bruyninckx is het belangrijk om te beseffen dat de overheid veel hoedanigheden kent: van lokaal tot mondiaal, van verkozen tot ambtelijk, van verdediger van sector tot algemeen belang. Bovendien kan elk van die overheden aan haar rol nog eens één of meerdere invullingen geven, zoals die van regelgever, investeerder, subsidieverlener, consument, producent, bestraffer, netwerker of waarden- en normenverspreider. De rol van de overheid is volgens Bruyninckx daarom een complex begrip.

Ook bij het beheer of governance van transitities kunnen overheden verschillende functies opnemen, zoals die van initiator, stimulator, facilitator of deelnemer. Of overheden hierbij samenwerken of

elkaar eerder tegen werken, is van situatie tot situatie anders. Bruyninckx benadrukt bovendien dat het beheer van transities regulier overheidsbeleid niet vervangt.

Bruyninckx geeft na deze inleiding via een aantal stellingen stof tot nadenken over de rol van een (landbouw)administratie in transities. Zo vraagt hij zich af tot op welke hoogte Vlaanderen het relevante beleidsniveau is bij een transitie rond landbouw en voeding. Hij vraagt zich ook af of het Vlaamse landbouwsysteem zich net als in andere landen kenmerkt door een ijzeren driehoek tussen politiek, belangengroepen en administratie. Zo'n driehoek karakteriseert zich door een beperkt aantal spelers die het beleid bepalen met weinig publieke besluitvorming. Tussen die spelers bestaan ook vriendschappelijke en persoonlijke banden, waardoor het beleid geënt wordt op de belangen van de bevoorrechte groep. Het algemeen belang krijgt met andere woorden een niet-neutrale invulling.

Beleid en politiek verenigen volgens Bruyninckx zo tot een proces van machtsverdeling, -verwerving en -uitoefening waarbij verschillende belangengroepen ervoor strijden om hun belang te verheffen tot het algemene belang. Binnen transities krijgt dat een bijzondere betekenis omdat systemen gedomineerd worden door bepaalde dominante spelers en structuren. Uit de beleidspraktijk blijkt volgens Bruyninckx dat transities mislukken als ze alleen komen vanuit de dominante regimespelers. De veranderingen beperken zich dan uiteindelijk tot geleidelijke, incrementele efficiëntiewinsten, maar realiseren niet de noodzakelijke fundamentele effectiviteitswinsten.

Bruyninckx zegt dat Vlaanderen behoort tot de internationale top op vlak van transitiebeleid. Transitieprocessen maken formeel deel uit van overheidsbeleid met Vlaanderen in Actie en de Vlaamse strategie voor duurzame ontwikkeling. Toch maakt hij hierbij een aantal kanttekeningen.

Transities zijn nu nog te veel overheidsprocessen waarbij anderen vaak in enge betekenis hebben meegewerkt, bijvoorbeeld een advies van een strategische adviesraad of een consultatiesessie van een namiddag. De gevolgde methodiek is nog te veel een gewone beleidsdynamiek. Terwijl volgens Bruyninckx andere actoren de processen meer zouden moeten dragen. Processen binnen het middenveld en dynamieken vanuit lokale bottom-upinitiatieven staan grotendeels los van de Vlaamse aanpak. Bovendien komt een aantal Vlaamse transitieprocessen moeilijk van de grond.

Hoewel transitie als begrip snel door politici is overgenomen, stelt Bruyninckx dat de komende jaren een serieus politiek engagement noodzakelijk is om de transities effectief te realiseren. Als de politiek niet gelooft in de noodzaak om fundamentele systeemveranderingen als politieke visie na te streven, zullen de nodige langetermijnbeleidsengagements (inclusief duidelijke keuzes, financiële gevolgen, ...) niet genomen worden. De politieke aandacht voor transities zal dan waarschijnlijk snel verslappen. Een proces dat versneld kan worden omdat transitieresultaten op de lange termijn nagestreefd worden en dus voorbij de volgende verkiezingen.

Dat verklaart volgens Bruyninckx ook de tendens dat men in transitieprocessen te snel naar de 'uitvoering' wil overgaan en onvoldoende inzet op de fundamentele aspecten van systeeminnovaties in niches. Het is cruciaal om ruimte te creëren voor koplopers en dwarsdenkers/doeners op financieel, organisatorisch/institutioneel, juridisch, economisch, mentaal vlak. Maar Bruyninckx concludeert dat deze ruimte in de beleidspraktijk vaak moeilijk te realiseren valt.

Meer weten?

Steunpunt Transitie voor Duurzame Ontwikkeling:
<https://steunpunttrado.be/>

Vlaamse strategie voor duurzame ontwikkeling: <http://sta.dar-001.vs.be/beleid/vlaams-beleid/vlaamse-strategie-duurzame-ontwikkeling>

AFKORTINGEN

CDO	Centrum Duurzame Ontwikkeling
CINBIOS	Cluster voor Industriële Biotechnologie
CSA	community supported agriculture
EU	Europese Unie
EVA vzw	Ethisch Vegetarisch Alternatief vzw
GBEV	Ghent Bio-Economy Valley
HIVA	Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving van de KU Leuven
LARA	Landbouwrapport
TRADO	steunpunt Transitie voor Duurzame Ontwikkeling